VERDIEPING ECONOMISCH BEELD U10

Wat zijn de belangrijkste economische ontwikkelingen in de Regio U10?

Panorama Domtoren (Hans Wilschut, Centraal Museum Utrecht)

Rienstra Beleidsonderzoek en Beleidsadvies BV

NEO OBSERVATORY

Gerlof en Tjeerd Rienstra
Walter Manshanden
Olaf Koops

Juni 2017

Inleiding

De jongste cijfers over de economische ontwikkeling van Nederland geven aan dat ons land in een periode van hoogconjunctuur verkeert. Uit allerlei studies blijkt bovendien dat de economische ontwikkeling in hoge mate in grootstedelijke regio's is geconcentreerd. Wat betekent dit voor het gemeentelijk samenwerkingsverband U10? De verdieping van het Economisch Beeld Utrecht+, dat in 2017 door de Provincie Utrecht is opgesteld, is belangrijk voor de verdere uitwerking van regionaal beleid en visies op de economische ontwikkeling.

Het doel van dit verdiepend onderzoek, waarvan dit essay een samenvattend verslag is, is om een feitelijk, duidelijk, robuust en scherp beeld over de economische positie van de U10 op te stellen.

Dit essay is een samenvatting op hoofdlijnen, waarin het totaalbeeld voor de Regio U10 wordt geschetst.

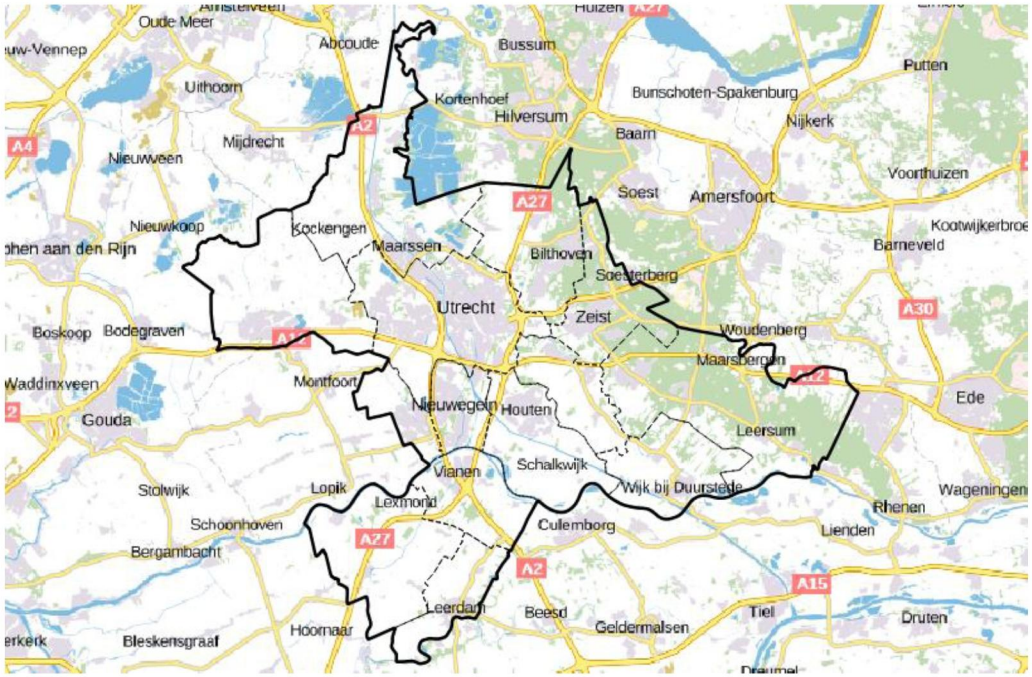

Overzichtskaart Regio U10

Algemene economische ontwikkeling

Economie U10 herstelt even snel als landelijk

Het bruto regionaal product (BRP) van de Regio U10 groeit na de economische crisis in een vergelijkbaar tempo als landelijk en provinciaal. Over de laatste drie jaar (zie figuur 1), waarin er duidelijk herstel van de conjunctuur is, groeit het BRP van de Regio U10 gemiddeld ongeveer even snel als dat van Nederland (1,9 procent). In de eerste periode (1995- 2000) is er sprake van hoge economische groei door de expansie van Europa, globalisering, kredietverlening en nieuwe technologie. In periode 2 (2001-2013) stagneert de economie met het knappen van de internetzeepbel in 2001 die zich verdiept en in 2008 verbreed door het knappen van de kredietzeepbel. Ten slotte herstelt de economie zich weer in periode 3 (2014-2016).

Figuur 1 Economische groei in de Regio U10 is vergelijkbaar met het gemiddelde van Nederland en de provincie Utrecht

Gemiddelde jaarlijkse toename van het bruto regionaal product naar periode, 1996-2016

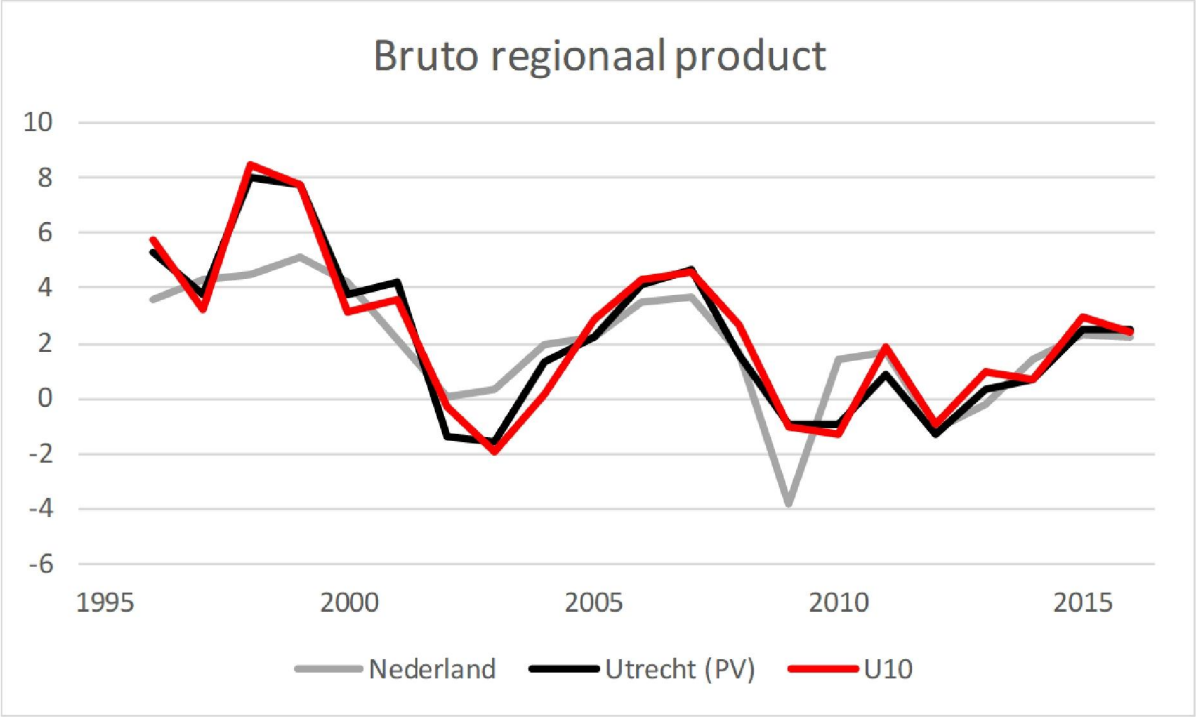

Bron: CBS/Bewerking NEO Observatory

Toename werkgelegenheid vergelijkbaar met landelijk

De werkgelegenheid van de Regio U10 herstelt in praktisch hetzelfde tempo als landelijk, namelijk met 0,6 procent gemiddeld over 3 jaren (2014-2016). De belangrijkste sectoren in de Regio U10 voor de werkgelegenheid zijn de gezondheidszorg, overige zakelijke diensten en specialistische zakelijke diensten. Na 2009 heeft een sterke daling in de werkgelegenheid plaatsgevonden in de financiële sector door het knappen van de kredietzeepbel en digitalisering van administratieve processen. Daartegenover staat een sterke toename van de werkgelegenheid vanaf 2009 in de horeca, overheid, overige zakelijke diensten en groothandel. Dit zijn diensten die sterk gericht zijn op de binnenlandse markt.

Figuur 2 De toename van de werkgelegenheid in de Regio U10 verloopt net als het bruto regionaal product ongeveer even snel als landelijk in de periode 2014-2016.

Gemiddelde jaarlijkse toename van de werkgelegenheid naar periode, 1996-2016

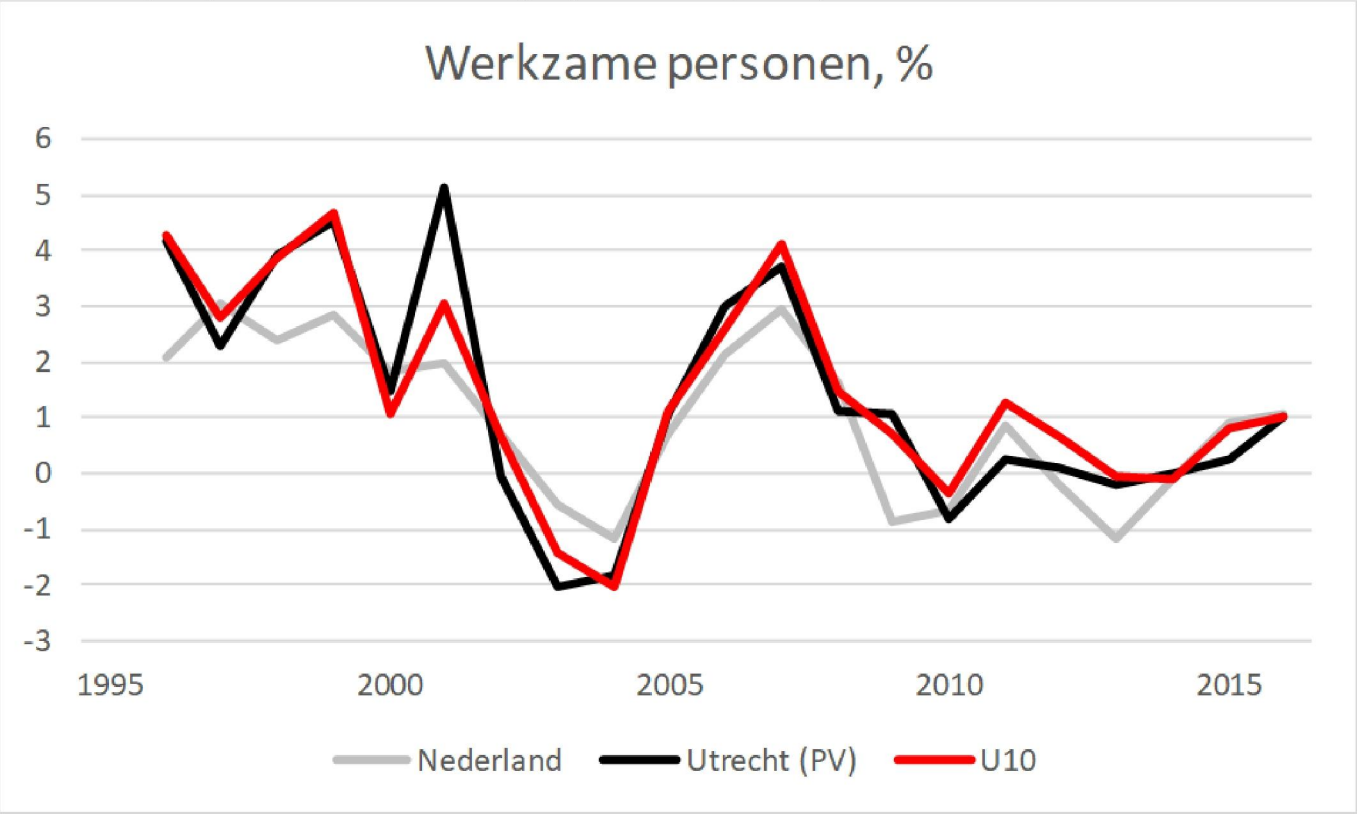

Bron: CBS/Bewerking NEO Observatory

Bevolkingsgroei betrekkelijk hoog

De groei van de bevolking van de Regio U10 in de periode 2014-2016 is ruim twee maal sneller dan landelijk, namelijk 0,9 procent gemiddeld per jaar, tegen 0,4 procent landelijk. De bevolking groeit in de Regio U10 sneller dan de werkgelegenheid, maar landelijk groeit de werkgelegenheid sneller dan de bevolking. De bevolkingsgroei is derhalve betrekkelijk hoog in de Regio U10. Het betekent netto een versterking van de woonfunctie en uitbreiding van het arbeidsaanbod ten opzichte van de vraag naar werknemers.

Figuur 3 De bevolkingsgroei in de Regio U10 verloopt beduidend sneller dan provinciaal en landelijk in de periode 2014-2016.
Gemiddelde jaarlijkse toename van de bevolking naar periode, 1996-2016

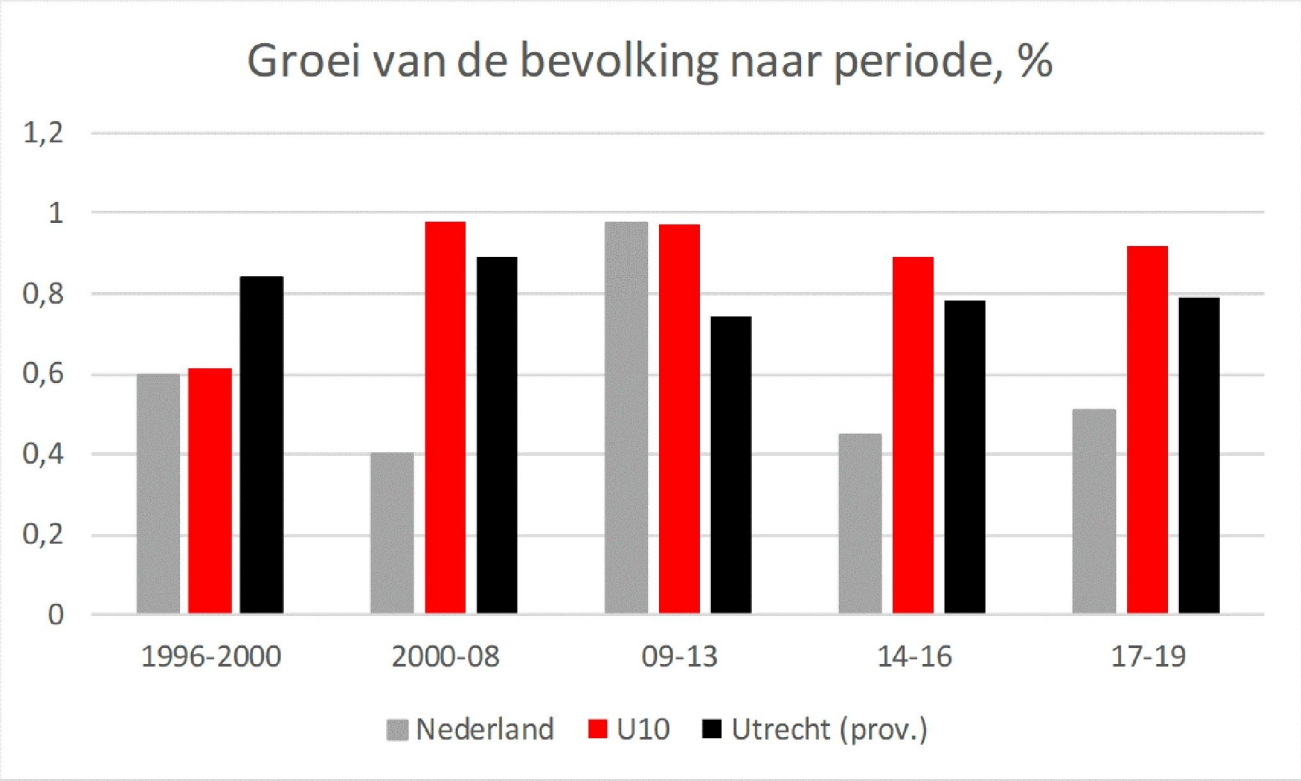

Bron: CBS/Bewerking NEO Observatory

Arbeidsmarkt

Een hoge arbeidsmarktdeelname, lage werkloosheid en groot aandeel hoger opgeleiden

Het percentage personen in de leeftijd 15-74 jaar dat werkt of werkt zoekt, (de arbeidsdeelname of participatiegraad) is in de Regio U10 met 72 procent hoger dan Nederland en ligt iets onder het provinciegemiddelde. De werkloosheid in de Regio U10 is in vergelijking met Nederland laag met 5,6 procent van de beroepsbevolking in 2016 en ligt iets boven het cijfer voor de provincie als geheel. De hoge participatie en lage werkloosheid in de U10 verklaren we door het zeer grote aandeel hoger opgeleiden in de beroepsbevolking, namelijk ruim 49 procent. Landelijk is dat 35 procent en in de provincie Utrecht 45 procent. Hoger opgeleiden hebben gemiddeld genomen een hoge participatie en lage werkloosheid. Dat is overal min of meer hetzelfde, maar de U10 en de provincie Utrecht hebben veel hoger opgeleiden in de bevolking 15-74 jaar.

Figuur 4 De participatie van 15-74 jarigen op de arbeidsmarkt in de Regio U10 is hoger dan landelijk, maar neemt af. Dit gaat zelfs wat sneller dan landelijk het geval is.

Werkenden en werkzoekenden als percentage van de gehele bevolking 15-74 jaar in Nederland, de Regio U10 en de provincie Utrecht, 2003-2016

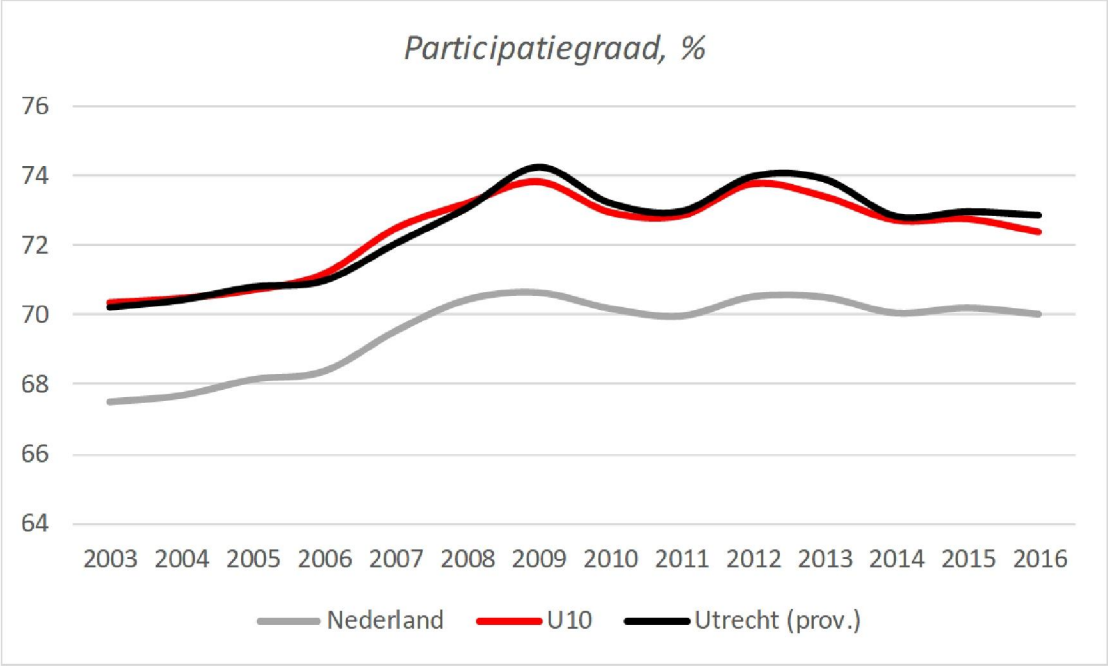

Bron: CBS/Bewerking NEO Observatory

Figuur 5 De werkloosheid in de Regio U10 is lager dan landelijk en neemt af, maar ligt inmiddels iets boven niveau provincie.
Werklozen als percentage van de beroepsbevolking 15-74 jaar in Nederland, de Regio U10 en de provincie Utrecht, 2003-2016

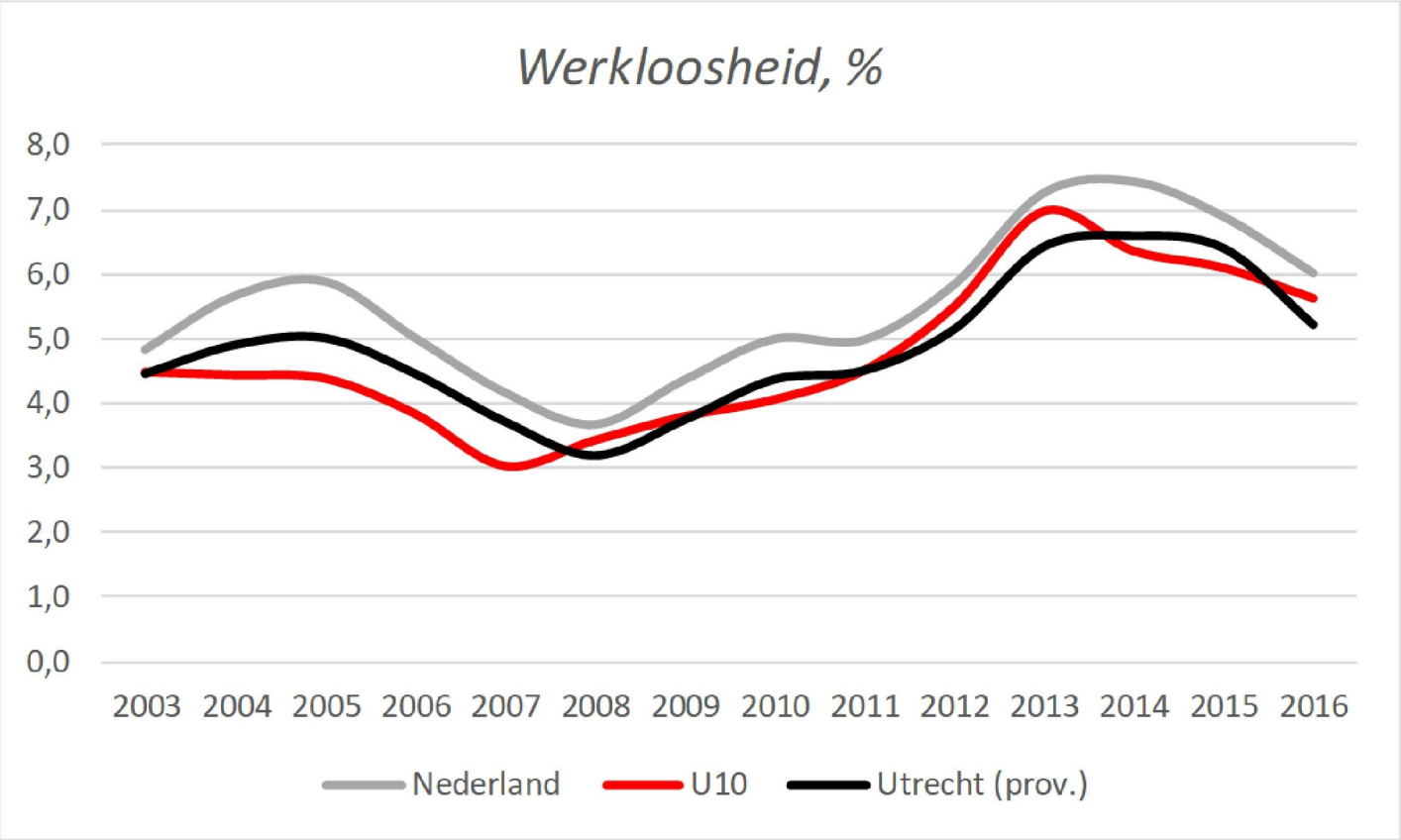

Bron: CBS/Bewerking NEO Observatory

Arbeidsmarkt verkrapt door aanhoudende vraag naar hoger opgeleiden

Opvallend is dat in de provincie Utrecht+ de participatie als geheel enigszins is afgenomen, ondanks de gemiddeld lage en dalende werkloosheid. Het blijkt dat ondanks de aantrekkende werkgelegenheid de participatie van lager en middelbaar opgeleiden sterker afnam en die van hoger opgeleiden slechts beperkt. Waarschijnlijk is ontmoediging onder middelbaar en lager opgeleiden de belangrijkste oorzaak, gevoegd bij krapte en mismatch onder hoger opgeleiden. Ontmoediging treedt op als mensen werkzoekend zijn, eventueel na baanverlies, en niet meer de verwachting hebben een nieuwe werkkring te vinden. Zij geven het zoeken naar werk op en verlaten daarmee de beroepsbevolking en behoren dan tot de overige bevolking 15-74 jaar, waar zij zich richten op gezinstaken, vrijwilligerswerk of anderszins. Voor middelbaar en lager opgeleiden neemt de werkgelegenheid in de commerciële dienstensector zoals ICT, financiële en specialistische zakelijke diensten af en is er geen alternatieve werkgelegenheid in de overwegend consumentendiensten. Er is sprake van een toenemende spanning op de arbeidsmarkt van de Regio U10 vanwege de toenemende vraag naar hoger opgeleiden, die al maximaal aan het werk zijn, en de afnemende participatie van lager en middelbaar opgeleiden. De participatie en de werkloosheid dalen beide, waardoor de spanningsindicator toeneemt. Dat betekent afnemend aanbod. Als de vraag aantrekt vanaf 2014 leidt dat tot toenemende krapte op de arbeidsmarkt. Er zijn inmiddels tekorten bij technisch personeel, bij transport/logistiek en ICT, daartegenover staan overschotten bij administratief personeel en managers.

Figuur 6 Vooral onder lager en middelbaar opgeleiden is tussen 2009 en 2016 de participatie in de Regio U10 gedaald

Werkenden en werkzoekenden als percentage van de gehele bevolking 15-74 jaar in de Regio U10 naar opleidingsniveau, 2009 en 2016

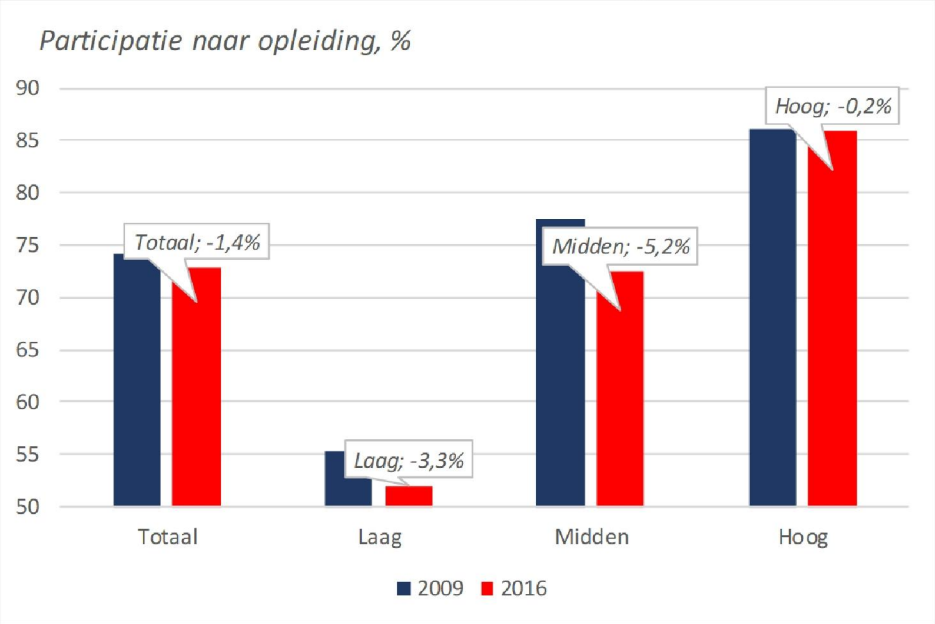

Bron: CBS/Bewerking NEO Observatory

Innovatie en ondernemerschap

De provincie Utrecht, en daarbinnen de Regio U10, scoort goed op innovatie en ondernemerschap
De R&D-uitgaven zijn bovengemiddeld hoog en nemen toe. De provincie Utrecht scoort uitstekend op publieke R&D, met sterke focus bij medische wetenschappen, dankzij de centrale rol van Universiteit Utrecht, UMC Utrecht, Prinses Maxima Center en de aanwezigheid van publieke kennisinstellingen zoals het KNMI, RIVM, Hubrecht instituut, Trimbos Instituut en TNO.

De provincie Utrecht heeft relatief veel snelgroeiende bedrijven; dit zijn met name MKB-bedrijven die zich richten op nieuwe ICT-toepassingen. In de Europese ranglijsten voor regionale concurrentiekracht en innovatie behoort de provincie Utrecht al jaren tot de top van Europa, waaronder een 2^{e} plaats op de Regional Competitiveness Index 2016 van de EU/Directoraat-General Regio. Ondanks de uiterst goede kwaliteit van de economische structuur, blijft het niveau van innovatie achter (slechts op 20^{e} plaats in Europa). Het Utrechtse ecosysteem voor ondernemerschap is ook het best ontwikkelde van Nederland. De provincie Utrecht heeft alle basisvoorwaarden goed op orde, zoals goed functionerende instituties, infrastructuur, aanwezigheid van hoger opgeleiden en gebruik van ICT door bedrijven en huishoudens. Bedrijvigheid in de ICT is buitengewoon goed vertegenwoordigd. Ook zijn de R&D-uitgaven in de provincie Utrecht bovengemiddeld hoog en nemen toe. Het aandeel private R&D is echter relatief klein. De provincie Utrecht en de Regio U10 kennen geen grote bedrijven met substantiële R&D, zoals Philips, Shell of ASML.

In de U10 is veel bedrijvendynamiek, vooral in de ICT-sector, maar weinig schaal. Dit betekent veel nieuwe bedrijvigheid en snelgroeiende bedrijven.
De meeste innovatieve groeiers in de ICT zijn gericht op nieuwe, innovatieve ICT-oplossingen (platform, software, diensten), Health scoort daarna goed.
De doorgroei en schaalgrootte van startups is echter beperkt, in Nederland is die alleen in Amsterdam goed zichtbaar.

Wel is er sprake van een groeiende ruimtelijk-economische clustering en werkgelegenheid in en rond het Utrecht Science Park. Ook vormt dit Science Park een belangrijke schakel tussen publieke en private R&D.

Figuur 7 Doorgroei van startups vooral zichtbaar in Amsterdam, minder prominent in andere steden zoals Utrecht

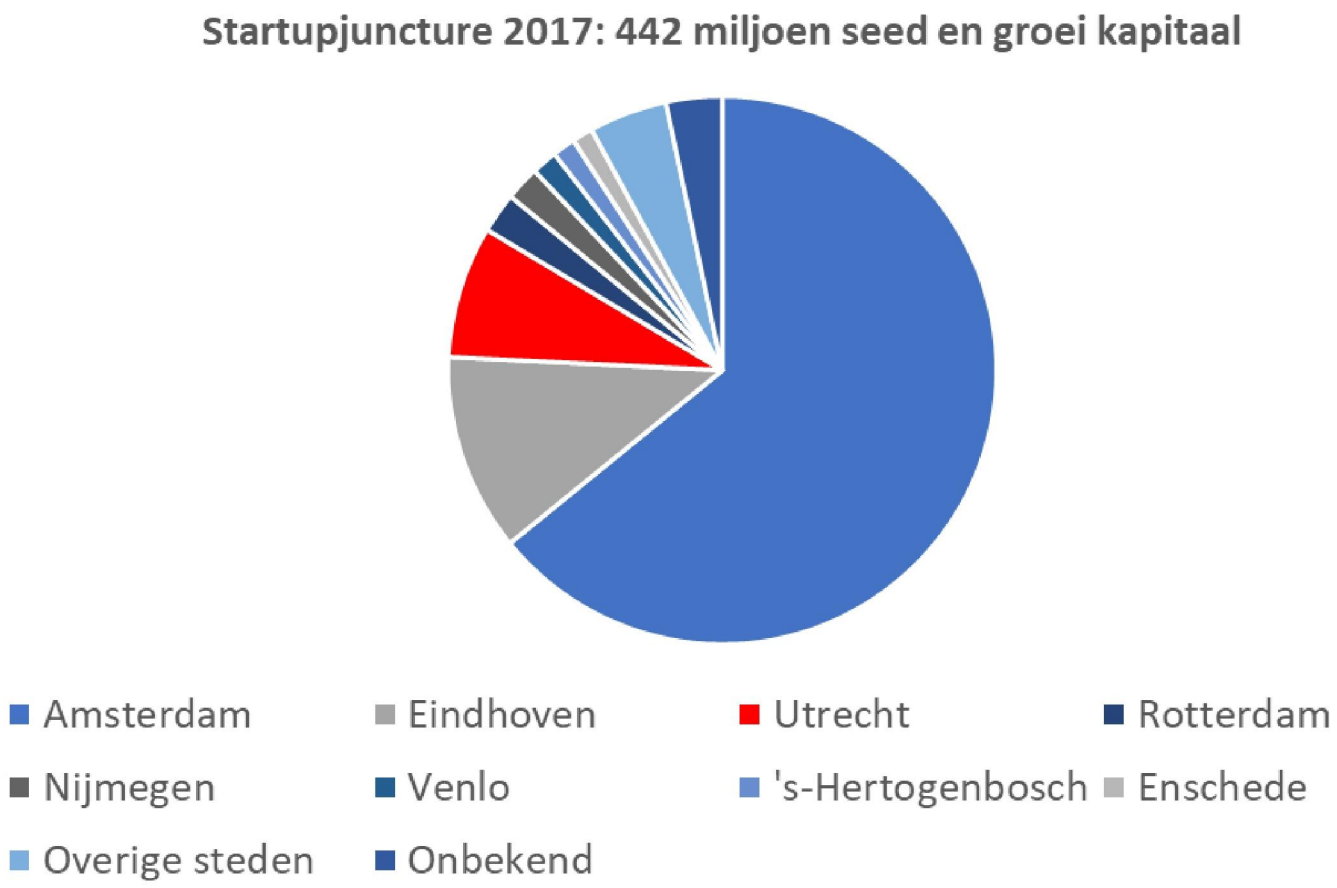

Bron: Startupjuncture 2017

Dynamiek bedrijven en werkgelegenheid

De dynamiek van bedrijven en werkgelegenheid is zoals eerder bij innovatie en ondernemerschap aangegeven groot.
Tegenover 10.400 opheffingen en verplaatsingen (13% van de bedrijvenpopulatie 2016) staan 16.068 oprichtingen van bedrijven en instellingen. Dat is maar liefst 18% van de huidige bedrijvenpopulatie in de U10. Binnen de regio zijn vooral kansrijke vestigingsmilieus aanwezig in en rond de stad Utrecht, alsmede in de grotere bevolkingskernen verspreid over de Regio U10 (figuur 8). Buiten de bevolkingskernen gaat het vooral om oprichtingen van toeristisch-recreatieve bedrijven. De economische concentraties zijn de afgelopen jaren steeds meer naar elkaar toegegroeid, vooral in de ruimte tussen de stadsgewesten en langs de transportassen. Dat wordt vooral veroorzaakt door de groei van vestigingen en werkgelegenheid op informele werklocaties.

Figuur 8 Oprichtingen van bedrijven en instellingen in de provincie Utrecht 2016-2018

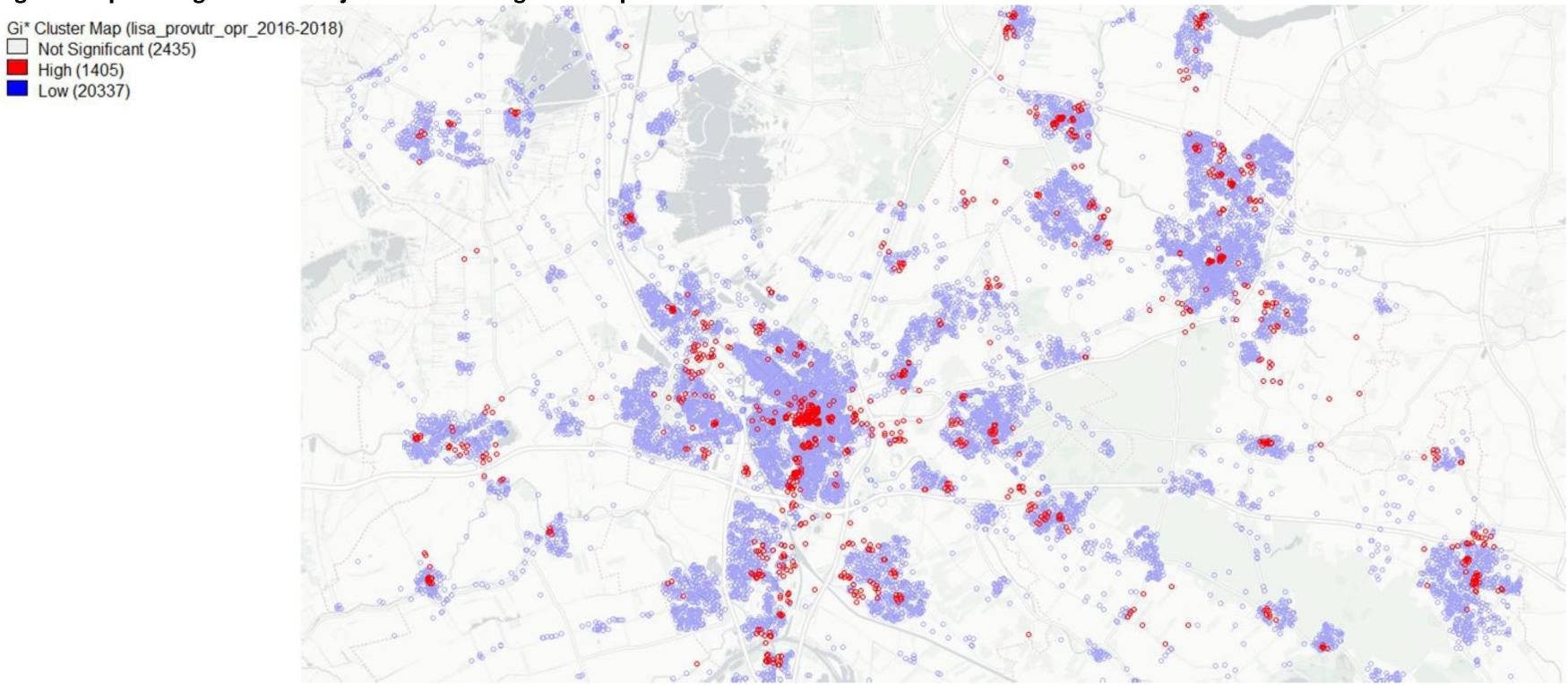

Bron: Rienstra/PAR/GeoDa

Werklocaties

Er doen zich twee belangrijke regionale ontwikkelingen voor als het gaat om de werklocaties.
Ten eerste wordt in toenemende mate gewerkt (door zelfstandigen en werknemers) op informele werklocaties. Deze werklocaties behoren niet tot een bedrijventerrein/kantorenpark. Ten tweede is het aanbod van kantoren en bedrijfsruimten, en de daarmee gepaard gaande structurele leegstand, nog steeds op een hoog niveau. Dat blijkt in veel mindere mate het geval te zijn op de markt voor winkelruimte. De kantorenmarkt in Utrecht lijkt zich overigens samen met Amsterdam wel als eerste in Nederland te herstellen.

Figuur 9 De markt voor kantoorruimte in de Regio U10 kent nog een aanzienlijk aanbod en leegstand, mede door de ontwikkeling van informele werklocaties
Kantoorlocaties met aanbod vooral in en rond de stad Utrecht (max. cirkel = 330.200 m²), 2018

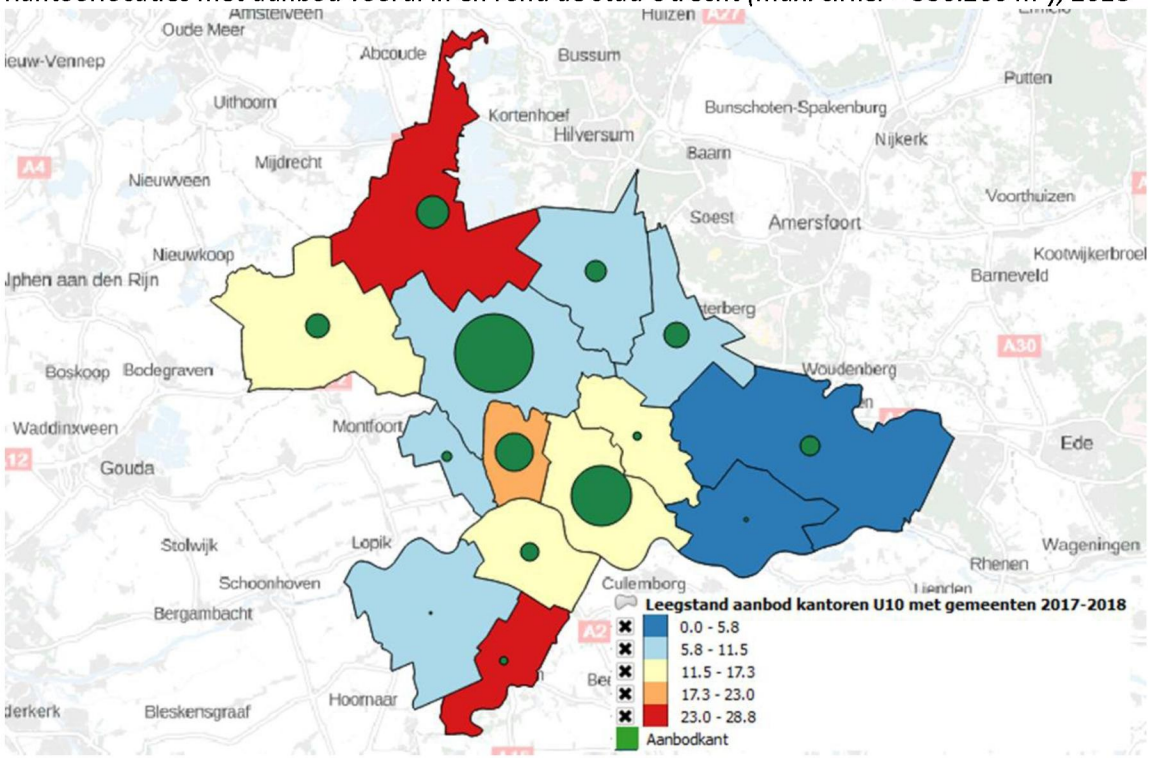

Bron: Rienstra/QGIS m.b.v. Vastgoedmonitor gemeente Utrecht 2018 en fundainbusiness.nl

Toekomst: ruimtelijk-economische trends op werklocaties

Er zal meer dan in het verleden behoefte zijn aan onderscheiden formele én informele werklocaties.
De formele werklocaties zullen in de toekomst in toenemende mate worden benut door bedrijfsvestigingen in de industrie, de bouw en de (grootschaliger) logistiek, omdat die in principe nergens anders terecht kunnen. Vooral de logistiek stelt hoge ruimtelijke eisen, gekoppeld aan een goede regionale of lokale bereikbaarheid. Maar ook (grotere) kantoren voor financiële en zakelijke dienstverlening blijven in trek, al zullen de verhuurbare oppervlaktes, gemiddeld per vestiging, door flexibilisering en digitalisering minder omvangrijk zijn. De trend van toenemende werkgelegenheid op informele werklocaties heeft in dit gebied nog niet zijn grenzen bereikt, al zijn in vergelijking met andere delen van de provincie, bijvoorbeeld het Stadsgewest Amersfoort, aanzienlijk meer oprichtingen en werkgelegenheidsgroei op formele werklocaties (binnen gele contouren) te verwachten. Bij de informele werklocaties (buiten de gele contouren) valt vooral de groei op de zorglocaties, de binnensteden/dorpskernen en het Utrecht Science Park/Rijnsweerd op. Informele werklocaties vragen wel om interactiemilieus, ontmoetingsplekken die soms georganiseerd zijn, soms ook toevallig ontstaan.

Figuur 10a Waar groeit de werkgelegenheid op formele werklocaties 2016-2040? Figuur 10b En waar op informele werklocaties 2016-2040?

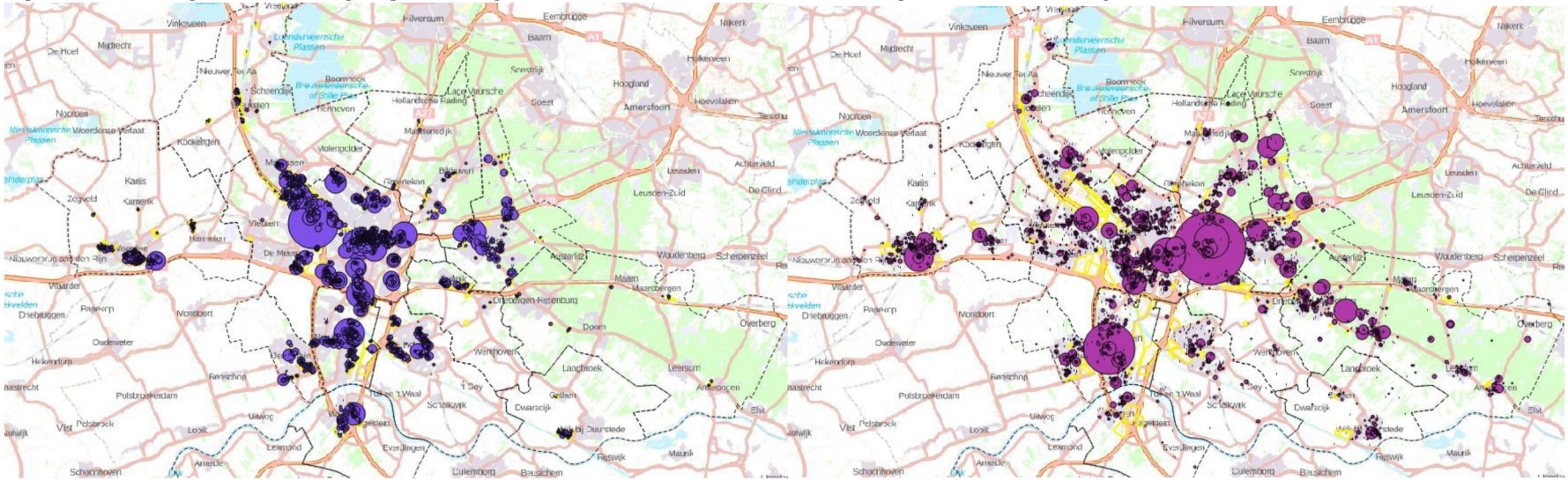

Bron: Rienstra/REPROG/QGIS

Healthy Urban Living

Economische activiteiten dragen bij aan een gezond stedelijk leven maar kunnen meer spin-off genereren in de Regio U10 zelf
Healthy Urban Living is een belangrijk doel van de ruimtelijk-economische koers van de Regio U10. Beelden bij het concept Healthy Urban Living zijn echter vaak abstract ('algemene slogan'), maar kunnen wel degelijk economisch worden ingekleurd. De grootste economische potentie van dit concept ligt bij bedrijvigheid, actief in gezondheid, duurzaamheid, leefomgeving en transformatie. We denken daarbij in het bijzonder aan Life sciences, ICT en circulaire economie, kennis en innovatie, alsmede de overheid (proeftuinen, urban planning). Regionale spin-off bij urban planning-projecten is beperkt (vooral bouwrealisatie), bij de proeftuinen is dit gunstiger maar richt zich vooral op kennisgeneratie.

Figuur 11 Belangrijkste kennisaanbieders, producten en ruimtelijke projecten Healthy Urban Living op de kaart

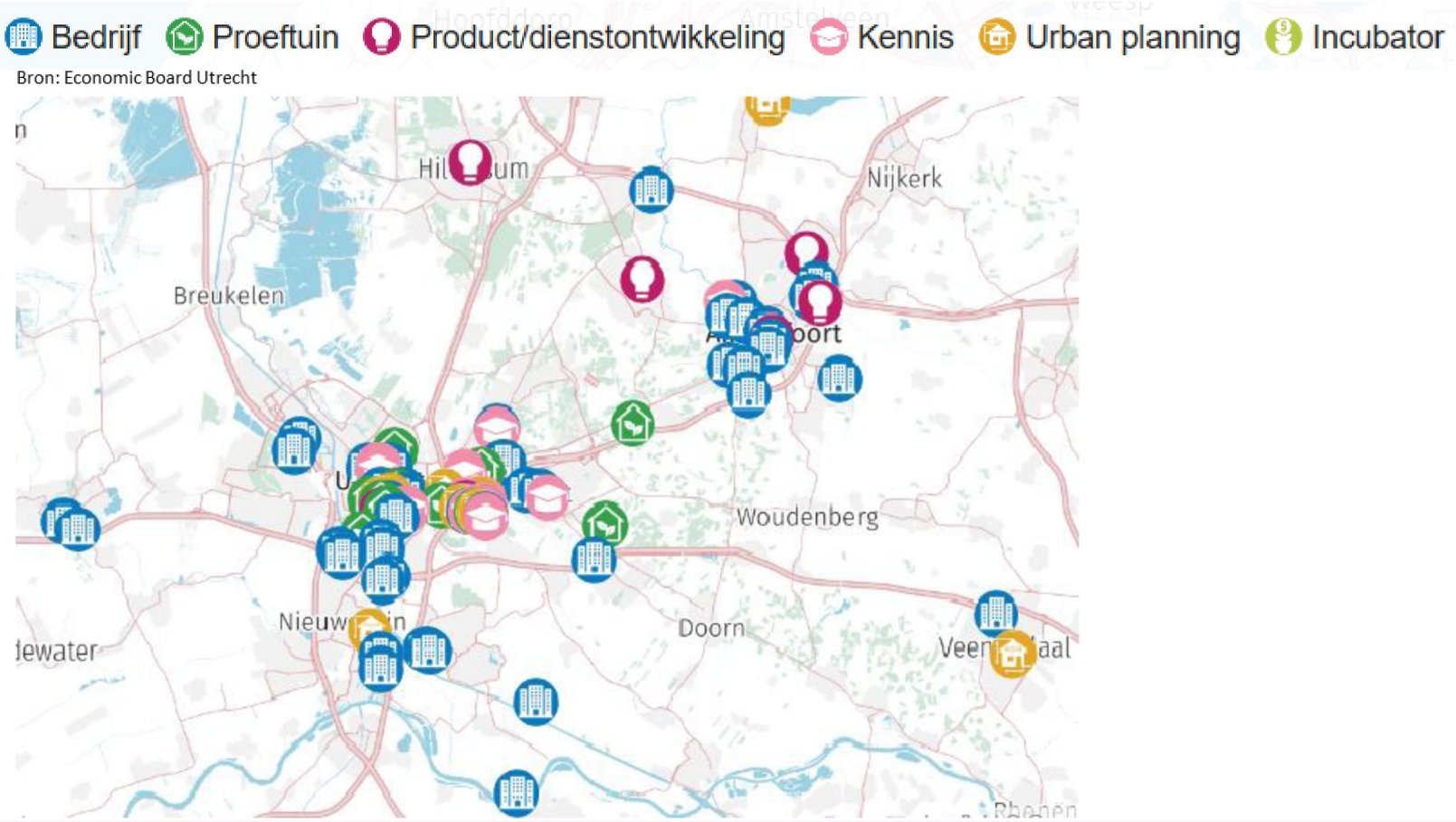

Handelingsperspectief: hoe verder?

Economische activiteiten dragen bij aan een gezond stedelijk leven maar kunnen meer spin-off genereren in de Regio U10 zelf
Er zijn genoeg aanknopingspunten voor beleidsacties bij Healthy Urban Living. Zo zijn de mogelijkheden en ruimte die innovatief aanbesteden biedt nog niet volledig benut. Dit is een verborgen kracht bij de overheid, cultuurverandering bij inkoop is op dat punt wel nodig. Een ander actiepunt betreft het opschalen van de proeftuinen. De daarin ontwikkelde kennis wordt nog niet elders ingezet en benut. Het bij elkaar brengen van vraag en aanbod, regionaal en lokaal, kan beter, bijvoorbeeld door kennisuitwisseling tussen regionale overheden zoals een Cursus Best Value en Ervaringsuitwisseling voor hoofd inkoopmanagers van U10 gemeenten. In dit kader is specifieke aandacht vereist voor de voorgenomen energietransitie, in de vorm van regelgeving en inzicht in de economische effecten op de regionale structuur.

Ruimtelijk-economische dynamiek en werklocaties vragen blijvende aandacht
In de Regio U10 is relatief weinig aanbod van bedrijventerreinen, terwijl de opgave kantorenleegstand nog groot is. Er is zeker op regionaal niveau matching nodig van de vraag naar en aanbod van bedrijventerreinen. Dit is vooral voor industrie, bouw, logistiek en distributie van belang. Daarnaast is er een duidelijke behoefte aan nieuwe werkplekken: informele werklocaties in woonwijken en zorg- en onderwijslocaties die op hun beurt weer interactiemilieus vereisen voor de gewenste zakelijke ontmoetingsfunctie.
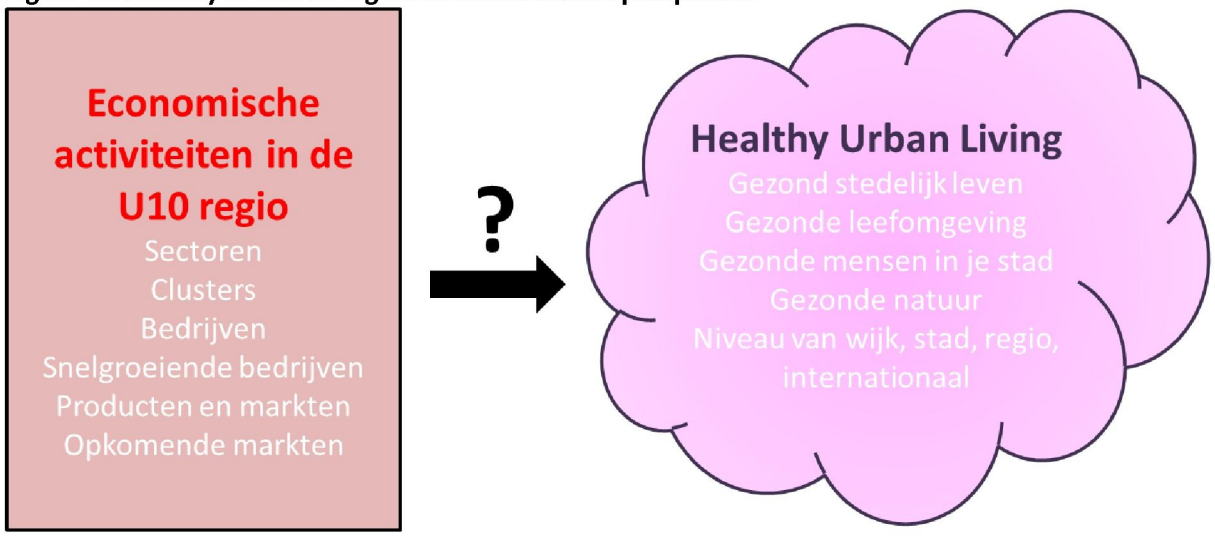
Figuur 12 Healthy Urban Living vanuit economisch perspectief